

UYGURCADA TERİM YAPMA TEKNİĞİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Ablet SEMET

Uygurca araştırmaları için çok büyük emek veren ve elde ettiği büyük başarılarıyla bu alanda ölümsüzleşen ünlü bilginimiz Reşid Rahmati Arat, 1942 senesinde yayımladığı “Uygurlarda İstıhlara Dair“ isimli makalesinde Uygur metinleri araştırmalarının başlangıcından o zamana kadar geçirdiği aşamaları özetleyerek şöyle demiştir: *Maalesef Uygur edebiyatının bugüne kadar neşredilmiş olan kısmı mevcut malzemenin ancak bir parçasını teşkil etmektedir. Bir devreye ait bütün eserlerin aynı dikkat ve kudretle vücuda getirilmesine imkan olmadığı için, Uygurca eserler içinde iyi veya kötü yazılmış, dikkatli veya dikkatsiz tercüme edilmiş eserlerin bulunması gayet tabiidir. Bundan dolayı, bu sahada mevcut bütün edebiyat malzemesi neşredilmedikçe, bunların hangisinin daha kıymetli ve dikkata değer olduğunu şimdiden tayin etmek güçtür.*¹

Daha sonra neşredilmiş eserlerin daha ziyade dil bakımından incelendiğini hatırlatan âlim, sahanın mütehassısları tarafından, her kelimenin tam olarak neyi gösterdiği konusunda çalışılmadığını üzüntüyle şöyle ifade eder: *Hiç değilse, neşredilmiş metinlerin hepsini toplayan bir lugat bile, henüz mevcut değildir.*²

Aradan 70 sene geçti ve günümüzdeki Uygurca çalışmaları konusunda bir çok başarıdan övgüyle söz etsek de Arat’ın isteğinin henüz tam anlamıyla yerine getirilmediğini üzülererek belirtmeliyiz. Tabi ki bunun sebebi terimler konusunda çalışmanın çok daha zor olmasından ve Uygurların kültürel ve felsefi hayatı konusunda daha geniş bilgiye ihtiyacımız bulunmasından kaynaklanmaktadır. Değişik din, tarih ve düşünce akımlarının etkisi altında kalan Uygurlar, kendileri tarafından geliştirilen bir Buda anlayışını benimsemiştir. Bunun için onların komşu kültürlerle ve kendileriyle kültür alışverişinde bulunan halkların kaynaklarını dikkatli bir şekilde mukayese etmek gerekir.

Günümüzde Uygurca-Çince, Uygurca-Toharca, Uygurca-Tibetçe ve Uygurca-Sanskritçe gibi karşılıklı dil çalışmalarında büyük ilerlemeler kaydedildi. Din araştırmaları sahasında yetişen bir çok âlimin Uygur Budizmi konusundaki

1 Arat 1942, 56.

2 Arat 1942, 56.

incelemeleri ve bu konuda sağladığı büyük başarılar da Eski Uygurca'yı ve aynı zamanda Uygurların dini özelliklerini anlamamız, tam anlamıyla bilmemiz için çok yararlı oldu. Son zamanlarda yapılan birbirinden güzel ve anlamlı araştırmaları okurken görüyoruz ki, Uygurca çalışmaları içinde çeviri tekniği konusu hızla daha çok önem kazanmaya ve ayrı bir alan olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Şiŋko Şāli Tutuŋ'un çeviri tekniği özellikleri konusunda en çok araştırma yapan kişi Klaus Röhrborn olmuştur. Klaus Röhrborn, makalelerinde Şiŋko Şāli Tutuŋ'un çevirilerindeki sorunları ve özellikleri incelemiştir. Röhrborn, aynı zamanda kendi öğrencilerinden her zaman her bir metnin çeviri özelliklerinin çok dikkatle incelenmesini de talep etmiştir.

Bu bildiride Şiŋko Şāli Tutuŋ'un önemli tercümelerinden olan Eski Uygurca Xuanzang- Biyografisi ve Altun Yaruk adlı eserlerin sözvarlığına dayanılarak Şiŋko Şāli Tutuŋ'un çeviri özellikleri, genellikle dinî kavram yapma yöntemi konusunda yapılan inceleme sonuçları tanıtılacaktır. Yani Şiŋko Şāli Tutuŋ'un çevirilerinde çok önemli yeri olan kimi sözlerin özellikleri ve onların değişik işlevlerde kullanılması konusu üzerinde duracağım. Bu türdeki sözleri anlatırken, gerektiğinde bu sözlerin Türk yazı kültüründeki geçmişinden de bahsetmeye çalışacağım.

Metinlerden derlenen bu sözler sırasıyla şöyle verilebilir:

<i>bilig</i>	<i>biliglig</i>	<i>köŋül</i>	<i>köŋüllüg</i>	<i>töz</i>	<i>tözlüg</i>
<i>t(ä)ŋri</i>	<i>nom</i>	<i>nomlug</i>	<i>yörüg</i>	<i>yörüglüg</i>	<i>kertü</i>
<i>ädrām</i>	<i>ärdini</i>	<i>törü</i>	<i>kut</i>	<i>kılınç</i>	<i>sakınç</i>
<i>nizvani</i>	<i>bögü</i>				

Eski Türkçe çeviri metinlerinde bazılarını ikileme olarak da gördüğümüz bu sözlerden *bilig*, *köŋül* ve *sakınç* sözlerinin değişik kullanımlarını bize tanıtan ise, Eski Türkçe araştırmalarının büyük ustası *Meryem apa*, yani Annemarie von Gabain olmuştur. Annemarie von Gabain, Eski Türkçe gramerinde yukarıda verdiğim bu sözlerden *bilig*, *köŋül* ve *sakınç*'i,³ Klaus Röhrborn ve Jens Wilkens ise son olarak *töz* sözcüğünü bu gruba dahil etmiştir.⁴ Mehmet Ölmez de *kılınç* sözcüğünü bunlara eklemiştir.⁵

Bu sözler, Şiŋko Şāli Tutuŋ'un çevirilerinde daha ziyade dinî terimler yapılırken kullanılır. Ancak bu noktada dikkati çeken husus ise, bunların genelde Çince metindeki karakterlere denk gelmemesidir. Asıl metindeki sözler, bu yukarıdaki sözlerin yardımıyla genel bir mecazi anlam kazanır ve daha anlaşılır hale gelir.⁶

3 Gabain 1988, 113.

4 Wilkens 2001, S. 279.

5 Ölmez 2005, S. 215.

6 Bu makalede bu türdeki sözlerin örnekleriyle gösterilmesine özen gösterilmiştir. bu sözlerin değişik zamanlarda nasıl anlaşıldığı, ve kimler tarafından ve nasıl açıklandığı konusuna fazla girmeyecektir.

BİLİĞ

Bilig, Şiŋko Şäli Tutuŋ'un çevirilerinde Çince 學 *xue* "bilgi, eğitim", 智 *zhi* "akıl", 識 *shi* "bilgi", 心 *xin* "kalp" işaretleri karşılığında kullanılır.

Türk yazı kültüründe en eski dönemden itibaren görülen bu söz, Kül Tigin Yazıtı'nda karşımıza çıkar:

... *süçiğ sabın yumşak agın arıp ırak bodunug ança yağıtur ärmiş. yağıuru kontukta kisträ aŋıg bilig anta öyür ärmiş ...* (KT G₆)

"... (Çinliler) tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırmışlar. (Bu halklar) yerleştikten sonra ... fesatlıkları o zaman düşünürlermiş ...".⁷

Manihaist Uygur metinlerinde *bilig* sözü daha çok kullanılır.

<i>yavlak bilig</i>	(M III 19)	'kötülük'
<i>az bilig</i>	(TT II 16, 26)	'hırs, hırslılık'
<i>öpkä bilig</i>	(TT II 16, 26)	'kızgınlık'
<i>amranmak bilig</i>	(M III 22)	'beğenmek, sevmek'
<i>uvutsuz bilig</i>	(M III 22)	'utanmazlık'
<i>kertgünč bilig</i>	(M III 18)	'iman'
<i>ädgü bilig</i>	(M III 18)	'iyilik'
<i>biligsiz bilig</i>	(M III 19)	'cehalet'
<i>tärkiš bilig</i>	(M III 16)	'kin'
<i>särinmäk bilig</i>	(M III 16)	'pişmanlık'
<i>tuymak bilig</i>	(M III 32)	'idrak'

Örneklerden de anlaşılıyor ki, *bilig* kavramı aslında insanın iç dünyasına ait olan her türlü düşünce ve özellikleri anlam olarak içerir. Şiŋko Şäli Tutuŋ'un tercümelerinde de bu özellik söz konusudur:

慈	<i>yarlıkančuči bilig</i>	(259b 24=HT VII 1069)
智	<i>bilgä bilig</i>	(264c13=HT VII 860)
惠	<i>bilgä bilig</i>	(263c28=HT VII 503)
無明	<i>biligsiz bilig</i>	(260b24=HT VIII 198)
内外	<i>iç taş bilig</i>	(245a07=HT IV 1443)

bilig yanında *biliglig* ve *biliglär* biçimi de geçer.

7 Tekin 2003, 36-37.

智力	<i>bilgä biliglig küç</i>	‘bilgelik gücü’	(263b23=HT VIII 333)
慧日	<i>bilgä biliglig kün täñri</i>	‘Prajñā güneşi’	(264a01=HT VIII 517)
慧炬	<i>bilgä biliglig wıçın</i>		(257b19=HT VII 119)
智燈	<i>bilgä biliglig yula</i>		(257c02=HT VII 180)
慧	<i>bilgä biliglär</i>		(259a03=HT VII 802)

KÖNÜL

Könül sözü tek başına Çin. 心 *xin* “kalp, duygu”, 意 *yi* “anlam”, 情 *qing* “duygu”, 志 *zhi* “dilek”, 感 *gan* “duygu” karakterlerinin tercümesi olarak verilir. Asli metinde karşılığı olmadığı durumlarda ise, soyut kavram yapımı için kullanılır.

Tabi burada kelimenin mecazi anlamda kullanılması söz konusudur.

慈 *ci* karakteri Şınko Şäli Tutun’ın tercümesinde şöyle çevrilmiştir:

ädgü könül (261c23 = HT VII 2027)

yarlıkançuçı könül (260c05 = HT VII 1556)

聖慈 *t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhannıñ ädgü ögli könülü* (257b05 = HT VII 51)

覺道洪慈 *tuyunmış yerçilärniñ ädgü ögli könülü* (257a07 = HT VII 355)

Eğer sadece insanlar için kullanılırsa özel kavram yapan sözden yararlanılmayarak sadece *y(a)rlıkançuçı* diye çevrilir.

sevig könül (M III 34) ‘sevgi’

ikirçgü könül (M III 21) ‘kararsızlık’

amıl könül (M III 28) ‘sakin’

könül sözü ile *bilig* sözü birbirlerinin yerine kullanılabilir:

biligsiz bilig biligsiz könül (U II, 12₂₃₋₂₄)

bilgä bilig bilgä könül (U II, 12₂₀₋₂₂)

Şınko Şäli Tutun’ın aşağıdaki tercümelerinde *könül*, M. Erdal’ın da belirttiği gibi,⁸ soyut kavram türeten bir yapım eki gibi kullanılmıştır.

崇 *agır ayag könül* (248 a01=HT V 811)

輕 *yenik könül* (241c11=HT IV 394)

8 OTWF I, S. 104.

T(Ä)DRI

Bu söz, Şiŋko Şäli Tutuŋ'un tercümelerinde 天 *tian*, 神 *shen* ve 靈 *ling* sözlerinin çevirisi olarak görülür.

t(ä)ŋri sözü Orhon yazıtlarında sıkça karşımıza çıkar ve metinlerde 'kutsal' anlamında görülür:

t(ä)ŋri umay (Tun. B₃)

t(ä)ŋri yer (BK D₂₉)

t(ä)ŋri bilgä kagan (Ongin R₂, R₃).

Maniheist Uygur metinlerinde *t(ä)ŋri* sözü 'tanrı' anlamında görülür ve en büyük tanrı *äzrua* adı yanında tekrar kullanılabilir. Başka tanrılar için bir defa kullanılması yeterlidir.

ulug elig t(ä)ŋri hanı äzrua t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 68)

ulug elig t(ä)ŋri hanı äzrua t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 54)

ulug elig t(ä)ŋri äzrua t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 68)

ulug elig äzrua t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 69)

hormuzta t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 50)

tintura t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 58)

yel t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 58)

y(a)ruk t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 58)

suv t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 58)

ot t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 58)

elig, üç örnekte gördüğümüz gibi en büyük tanrıyı ifade ettiği için *ulug* "yüce, büyük" sözünün önce gelmesini gerektirir.

Maniheist Uygurlarda *t(ä)ŋri* sözü "kutsal" anlamını korur. Ama sözün yeri artık değişir.

kün t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 68)

ay t(ä)ŋri (Özertural 2008, S. 68)

Budist metinlerde ise, *t(ä)ŋri* sözü Buda ve hükümdar sıfatı dışında bazı sözlerin önünde gelerek 'kutsal' anlamını içeren soyut isim yapar: *yer t(ä)ŋri*, *kün t(ä)ŋri*, *ay t(ä)ŋri*, vs.

Şiŋko Şäli Tutuŋ'un tercümelerinde, *t(ä)ŋri* sözü eğer önce gelirse, 'tanrı' ve 'han, hakan' anlamına gelir:

如來 *t(ä)ŋri t(ä)ŋrisi burhan* (243b09=HT IV 890)

t(ä)ŋri burhan (243c15=HT IV 1002)

佛像 *t(ä)ŋri burhan* (240c21=HT IV 170)

t(ä)ñri burhan: Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir tercüme sorunu var. Şiņko Şali Tutuņ burada “tanrı” anlamına gelen ve Çince 如來 *ru lai* ile “buda heykeli” anlamına gelen 佛像 *fo xiang*’ları *t(ä)ñri burhan* diye çevirir. Bu onun bu karakterlerin asli anlamını ayırt edemediğinden değil, belki de *burhan* sözünün bir kaç değişik anlamı olmasından kaynaklanır. Böyle konularda Çince metnin aslına bakmakta büyük yarar vardır.

Fakat *t(ä)ñri* sözü ‘Tanrı’ anlamında kullanılırsa, bu durumda önüne sıfat gelebilir.

Öte yandan ‘Tanrı’ anlamında Çince de değişik karakterler kullanılmışsa, Şiņko Şali böylesi durumlarda anlamı çok iyi bildiğ i için hep *t(ä)ñri* sözünü kullanır.

佛 ⁹	<i>t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(241c03=HT IV 369)
	<i>tükäl bilgä t(ä)ñri burhan</i>	(246c08=HT V 690)
	<i>tükäl bilgä t(ä)ñri burhan</i>	(237c08=HT III 512)
	<i>tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(247c08=HT IV 690)
	<i>tüz bilgä t(ä)ñri täñrisi burhan</i>	(263b18=HT VIII 304)
如來	<i>tükäl t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(264c13=HT VIII 855)
	<i>tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(261b11=HT VII 1432)
	<i>t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(242b27=HT IV 652)
大聖	<i>tükäl t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan</i>	(246a13=HT IV 83)

Eğer Tanrı’ya doğrudan hitap ediliyorsa, o zaman çok kısa olarak *t(ä)ñrim* diye çeviriyor.

如來	<i>t(ä)ñrim</i>	(242c11=HT IV 698)
----	-----------------	--------------------

İmparator kastedilmiş se *t(ä)ñri* sözü yanına *han* ya da *elig* gibi ünvan adlarını vererek gösteriyor.

	<i>t(ä)ñri tavgaç han</i>	(267c14=HT IX 1a 18, 21)
敕旨	<i>t(ä)ñri hanımız yarlığı</i>	(267c24=HT IX 2a 5)
皇帝	<i>t(ä)ñri eligimiz</i>	(268a10=HT IX 3a, 5)
陛下	<i>t(ä)ñri elig kut</i>	(268b04=HT IX 7b, 5)
我皇	<i>t(ä)ñri hanımız</i>	(279a27=HT X 1312)

ŞŞT Tercümelerinde:

- 9 佛 karakterinin tek bir sözlä *burhan* “Buda ” olarak çevrildiğ ini görürüz. (240c07=HT IV 125; HT IV 452=242a05)

月	<i>ay t(ä)ñri</i>	(267c07=HT VIII 1558)
日	<i>kün t(ä)ñri</i>	(278b07=HT X 955)
天	<i>kün t(ä)ñri</i>	(243c23=HT IV 1030)
日天	<i>kün t(ä)ñri</i>	(243c23= (HT IV 1112)

Maniheist metinlerinde kelimedden sonra kullanılırsa ‘dindar, din mensubu’ anlamındadır: Mani dininde önemli terimlerden *iki ānçmnlär*.¹⁰

<i>ārān t(ä)ñrilär</i>	‘rahipler’ (Moriyasu 2004, S. 137)
<i>kırkın t(ä)ñrilär</i>	‘rahibeler’ (Moriyasu 2004, S. 137)

NOM

nom <Soğd. *nwm* = Skt. *dharma*

Yunanca *nomos* sözünden Soğdça *nom* şeklinde Uygurcaya geçen söz ‘yasa, öğreti, dharma, sūtra’ anlamına gelir. Çin. 道 *dao*, 法 *fa*, 典 *dian* ve 經 *jing* sözleri *nom* ve *nomlar* olarak çevrilir. *nom* Budist terimler yapmak için çok kullanılan bir kelimedir.

四句	<i>tört padak nom</i>	(260 b23=HT VII 1495)
內	<i>içtin sınır nom</i>	(266a17=HT VIII 1555)
空有之門	<i>barlı yoklu nom kapı</i>	(264a16=HT VIII 586)

NOMLAR

五乘	<i>beş kölüngü nomlar</i>	(264 c25=HT VIII 928)
七覺之分	<i>yeti tuyunmak bölöklüg nomlar</i>	(264 a18=HT VIII 597)
幽	<i>täriñ nomlar</i>	(264c29=HT VIII 944)
妙	<i>ädgü nomlar</i>	(265a06=HT VIII 968)
大	<i>ulug nomlar</i>	(265a06=HT VIII 968)
幽	<i>yinçgä nomlar</i>	(265a09) = HT VIII 981)
大小	<i>taişin seuşin nomlar</i>	(265a09=HT VIII 988)
巨細	<i>ulug kiçig nomlar</i>	(265a11=HT VIII 991)
邪	<i>tätrü nom</i>	(247c29=HT V 807)
小	<i>kiçig nom</i>	(247c29=HT V 808)
空有	<i>barlı yoklu nomlar</i>	(264a04=HT VIII 531)

¹⁰ Moriyasu 2004, S. 138.

NOMLUG

傳燈 *nomlug yula uladaçı* (263b17 =HT VIII 244)

傳燈 *nomlug yula ula-* (241b07=HT IV 300)

Nom sözü, Budist terim yapan özel bir kavram gibi kullanılarak okuyucunun asıl metnin içerdiği dini kavramları çeviride daha iyi anlamasını sağlar. Bu yöntemle aynı zamanda Budizm terimi olmayan sözleri Budizm terimi yaparak kendisine göre asıl metindeki yanlış anlamayı önlemek için bir düzeltme de yapmış olur. Eğer *nom* ifadesi eklenmeseydi, metinde ‘ters, küçük, doğru, büyük’ gibi, aslen kastedilmeyen basit anlamlar ortaya çıkacaktı.

TÖZ

Çin. 性 *xing*, 際 *ji*, 理 *li*, 源 *yuan*, 旨 *zhi* ve 相 *xiang* karşılığında kullanılmaktadır. Röhrborn, *töz* sözünün Çin. 性 *xing* karakterinin anlamını taşıdığını ve Uyğurca metinlerde ‘abstrakt’ (kavram) olduğunu belirtir. Bu sözün Skt. ‘abstrakt’ (kavram) yapan bir ek olan *tā* karşılığında kullanıldığını ifade eder. Jens Wilkens, *Altun Yaruk*’un 3. Bölümü üzerindeki çalışmasında, *töz* sözünün Tibetçeden çevrilen metinlerde Tibetçeden soyut kavram yapan *ñid* karşılığında olduğunu göstermiştir.¹¹

三千頌 *üç mın şloklug töz* (244c09 = HT IV 1327)

菩提之種 *bodi tözniñ uruğı* (260c02=HT VII 1529)

微 *yinçgä töz* (261b10= HT VII 1850)

無為 *etigsiz ärdöktäg kertü tözi* (264a26=HT VIII 640)

實 *čın kertü töz* (257b20= HT VII 128)

Burada *töz* ile *nom* eş anlamlı olarak kullanılmıştır. ŞŞT *töz* ile birlikte *tözlüg* sözünden de çok iyi bir şekilde yararlanıyor. —乘 *yi cheng* karakterini çevirirken *bir tözlüg mahayan nom* (257 b25=HT VIII 96) diye çeviriyor. Mütercim, burada eğer *töz* sözünü kullanmamış olsaydı, Mahayana Budizminin yegane olduğunu, tek bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamamış olacaktı.

假 *yelvi tözlüg* “yalancılık” (245b15=HT V 1600)

分別之惑 *adırt körtäči tözlüg nizvani* (259a21=HT VII 893)

無二 *iki ärmäz tözlüg* (260b12=HT VII 1443)

YÖRÜG

ŞŞT çevirilerinde çok sık olarak kullanılan *yörüg* sözü Çin. 義 *yi* ve 理 *li* karşılığında görülüyor:

¹¹ Wilkens 2001, S. 279.

異 *öni öni yürüg* (263a06=HT VIII104)
 妙 *yinçgä yürüg* (263a15=HT VIII153)

YÖRÜGLÄR

苦集 *ämğäkli terkinli yürüglär* (264 a14=HT VIII 534)
 微 *yinçgä yürüglär* (264c29=HT VIII 944)
 實難 *kertü alp yürüglär* (266a17=HT VIII 1555)
 深 *täriñ yürüglär* (267b19=HT VIII 2008)
 萬古 *törlüg iramış¹² yürüglär* (267b20=HT VIII 2022)
 幽隱 *täriñ kızläglic yürüglär* (263a14=HT VIII 146)

Bu sözlerde yürüg sözü olmadan asıl metinde ne kastedildiğini anlamak zordur. Yörüg genel olarak böyle durumlarda ‘anlam, mana’ karşılığına gelir. Son örnekteki Çin. 幽you karakteri bir başka yerde *täriñ nomlar* şeklinde çevrilir.¹³ Demek ki yürüg de *nom*’a benzer bir özelliktedir, yani kavram yapabilmektedir.

KERTÜ

‘gerçek’ anlamında kullanılan bu söz, Çin. 實 *shi*, 誠 *cheng* ve 諦 *di* karşılığında görülür. *Kertü* de soyut kavram yapma özelliğine sahiptir.

從自性生大 *töz kertüdin ulug kertü tugar* (245b05=HT IV 1554)
 真俗 *çin kertü tözli yertinçülüg kertüli* (263b13=HT VIII 278)
 無為 *etigsiz çin kertü* (265c07=HT VIII 1259)

Son örnekteki iki karakterin bir başka bölümde *kertü* yanında yine *töz*’e eklenerek *etigsiz ärdöktäg kertü töz* (264a26=HTVIII640) olarak çevrildiğine de dikkatinizi çekmek istiyorum.

ÄRDÄM/ÄDRÄM

ŞŞT çevirilerinde Çin. 才 *cai*, 功 *gong*, 德 *de* karşılığındaki ve anlamı ‘kabiliyet, fazilet’ şeklinde olan *ädräm* sözü de yukarıdaki sözler gibi soyut kavram yapmaktadır.

遠近 *irak yakın ädräm* (265a13= HT VIII 1006)
 繼輝 *yarukın ulamaklıg ädrämi* (261c02=HT VIII 1933)
 辯 *tulañurmak ädräm* (265a19=HT VIII 1065)
 幽 *täriñ ädräm* (258a21= HT VII 435)

¹² *iramış* Tercümanın açıklamalı bir eklemesidir.

¹³ Çin. 幽 *täriñ nomlar* (264c29=HT VIII 944)

Göröldüğü üzere yukarıda *töz* ve *nom*’dan söz edilen bölümlerde Çin. 幽 *you*’nun *yiñçgä töz* ve *täriñ nom* karşılığında kullanıldığını belirtmiştik. Burada ise, aynı karakter *täriñ ädräm* ile çevrilmiştir. Burada tercümanın bu üç farklı sözü benzer anlamda kullandığı düşünölebilir.

ÄRDİNİ

ärdini < skr. *ratna* “yeşim” = 寶 *shi*

Çin. 寶 *shi* karşılığındadır ve bu kavram da budist temel kavramların yapımında etkin rol oynar.

佛樹 *burhanlıg ärdini söğütlüg* (265c28=HT VIII 1006)

經 *nom ärdini* (259a17=HT VII 875)

聖教 *ıdok nom ärdini* (263b27=HT VIII 351)

Buraya kadar örneklerle gösterdiğimiz bu sözler yanında yine *kut*, *törü*, *kılınç*, *sakinç*, *nizvani*, *böğü* gibi sözleri de bu türdeki özel sözlerden olarak göstere biliriz. Bundan sonraki çalışmalarımızda bu türdeki sözlerin sadece Xuanzang’ın yaşam öyküsünde değil, belkide ŞŞT adıyla anılan çeviri metinlerinin hepsinde geçen biçimlerini ve özelliklerini daha da ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

ŞŞT çevirilerine genel olarak bakıldığında, ŞŞT’un Budist felsefe ve kavramlar konusunda mükemmel bir bilgiye ve derin bir anlayışa sahip olduğu açıkça görülür. Çevirilerde kelime veya cümleler sadece çevrilmek için değil, dinleyiciler ve okuyucular tarafından anlaşılmaq için çevrilmiştir. Mütercim(/ler) için temel hedef metnin açık ve net bir şekilde anlaşılmasıdır. ŞŞT bunu başarılı bir şekilde yapmıştır. ŞŞT Çince konusundaki bilgi ve tecrübesini Uyğurca metinlere fevkalade bir beceri ile yansıtmıştır. Bizlerin ise ŞŞT çevirilerini iyi incelememiz ve kullandığı kavramları iyi düşünmemiz gerekir. Çünkü biz ŞŞT kavramları kullanırken oldukça bilinçli olduğu konusunda eminiz. Sonuç olarak ŞŞT çevirilerini okurken hem Uyğurların dilini, hem de dini ve felsefi kültürünü anlayabiliriz.

Böyle bilgili bir tercümanın her bir eklemesi, onun kendi dini üzerindeki bilgisinin, kendi yaşadığı ortamın ve coğrafi muhite göre bakışlarının bir çeşit yansımasıdır. ŞŞT’un tercümelerini dikkatle incelersek, bu yönde çok geniş bilgilere sahip olabiliriz. Örneğin, 10 bölümden oluşan ve şimdiye kadar bilinen bu uzun metnin her bir bölümündeki eklemelere şöyle bir göz atarsak, ŞŞT’nun Xuanzang’ın kendisi tarafından yazılan *Batıya Seyahat (Xi yu ji)*¹⁴, 4. yüzyılda kaleme alınan *Dao’an’nin Yaşam Öyküsü (Daoan zhuan)* ve 5. Yüzyılda tamamlanmış *Faxian’in Yaşam Öyküsü (Fa xian zhuan)* gibi ünlü kitaplarından istifade etmiş olduğunu görürüz¹⁵.

14 Zieme 1990, 229–233; Semet 2013, S. 366–367.

15 Zieme 1993, S. 232; Semet 2013, S. 377.

KISALTMALAR

BK D	Bilge Kağan Doğu Yüzü
Öngin	Öngin Yazıtı
Soğd.	Soğdca
Skt.	Sanskritçe
ŞŞT	Şiņko Şali Tutuņ
TM	Türkiyat Mecmuası
TUN B	Tunyukuk Batı Yüzü
UAlb, N.F.	Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge
VdSUA	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

BİBLİYOGRAFYA

- ARAT, REŞİD RAHMETİ 1942: *Uygurlarda istilahlara dair*. In: TM VII-VIII (1940-42), 56-81. [Reprint in: *Makaleler*, 364-389] [Arat 1942]
- ADAM, VOLKER, JENS PETER LAUT und ANDREAS WEISS 2000. *Bibliographie alttürkischer Studien*. Ausgewählt und chronologisch angeordnet von Volker Adam, Nebst einem Anhang: *Alphabetisches Siglenverzeichnis zu Klaus Röhrborn: Uigurisches Wörterbuch, Lieferung 1-6 (1977-1998)*. Wiesbaden. XXII, 127 S. (Orientalistik Bibliographien und Dokumentationen. 9.)
- BANG, WILLI / ANNEMARIE VON GABAIN 1929: *Türkische Turfan-Texte. II*. Berlin. (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929:22, 411-430.)
- BARAT, KAHAR 2000, *The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang IX and X*. Bloomington, Indiana. [HT IX]
- CLAUSON, SIR GERHARD 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- DIETZ, SIGLINDE und MEHMET ÖLMEZ und KLAUS RÖHRBORN (im Druck): *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von ANNEMARIE VON GABAIN hrsg., übers. und kommentiert*. Wiesbaden. (VdSUA. 34. 11). [HT V]
- ERDAL, MARCEL 1991, *Old Turkic Word Formation. I-II*. Wiesbaden. [OTWF]
- GABAIN, ANNEMARIE VON 1935: *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs. Bruchstücke des 5. Kapitels*. Berlin. (Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist.Kl. 1935, 7. 151-180.) [Reprint in: *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung*. Text-Editionen und Interpretationen von ALBERT AUGUST VON LE COQ, FRIEDRICH WILHELM KARL MÜLLER, WILLI BANG, ANNEMARIE VON GABAIN, GABDUL RAŞİD RACHMATI, WILHELM THOMSEN. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von GEORG HAZAI. Band 1. Mit 24 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 1.). 315-344.

- GABAIN, ANNEMARIE VON: *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: MEHMET AKALIN. Ankara. (AKDITYK. TDK yayınları 332.) [Gabain 1988]
- GENG SHIMIIN & G.-J. PINAULT & J. P. LAUT: "Neue Ergebnisse der *Maitrismit*-Forschung (I)" ZDMG 154 (2004), 347-369.
- GILES, HERBERT A. 1912: *A Chinese-English Dictionary*. Shanghai-London.
- HUI LI / YANCONG 688: *Datang daciensi sanzang fashi zhuan*. (T.50. 2053.)
- LAUT, JENS PETER 1989: *Die unerschütterliche Versenkung, Ein Fragment der alttürkischen buddhistischen Erzählliteratur*. In: E. WAGNER & K. RÖHRBORN (Hrsgg.): *Kaşkul*. Festschrift zum 25. Jahrestag der Wiederbegründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Giessen. Wiesbaden 1989, 38-51 und 2 Abb.
- 2003: *Methoden und Möglichkeiten der Wiedergabe von indisch-buddhistischen Termini im Alttürkischen*. In: SVEN BRETTFELD & JENS WILKENS (edd.): *Indien und Zentralasien. Sprach- und Kulturkontakt*. Vorträge des Göttinger Symposions vom 7.10. Mai 2001. Wiesbaden. 13-24. (VdSUA. 61).
- LE COQ, ALBERT VON 1922: *Türkische Manichaica aus Chotscho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayiq*. Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1922, 2.) [Reprint in: *SEDTF I*, 465-511] [M]
- MAYER, ALEXANDER LEONHARD 1992: *Xuanzang , Übersetzer und Heiliger*. Wiesbaden (Xuanzangs Leben und Werk. 1. VdSUA. 34.)
- 1990: *Die Gründungslegende Khotans*. In: JENS PETER LAUT / KLAUS RÖHRBORN (edd.). *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in alttürkischer Überlieferung*. Wiesbaden. 37-65, Tafel V-XXI. (VdSUA. 27.)
- 1986: MAYER, ALEXANDER / KLAUS RÖHRBORN: *Der Wert der modernen Übersetzungen der chinesischen Hsüan-tsang-Biographie und die alttürkische Version dieses Textes*. In: UAJb, N.F. 6, 100-121.
- MIRSULTAN, AYSIMA 2010: *Edition, Übersetzung und Kommentar von Buch X der alttürkischen Xuanzang-Biographie. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden (VdSUA. 34. 9). [HT X]
- MORIYASU TAKAO 2004: *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße. Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Übersetzt von Christian Steineck. Wiesbaden (Studien in Oriental Religions 50). [Moriyasu 2004]
- MÜLLER, FRIEDRICH WILHELM KARL 1911: *Uigurica II*. Berlin. (AKPAW. Phil. Hist. Kl. 1910:3). [U II]
- ÖLMEZ, MEHMET / KLAUS RÖHRBORN 2001: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*. Wiesbaden (Xuanzangs Leben und Werk. 7. VdSUA. 34). [HT III]
- 2005: *Türkçede dinî tabirler üzerine*. In: Türk Dilleri Araştırmaları (15). S. 213-218. [Ölmez 2005]
- ÖZERTURAL, ZEKINE 2008: *Der uigurische Manichäismus. Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden. (VdSUA. 74). [Özertural 2008]
- RÖHRBORN, KLAUS 1991: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von ANNEMARIE VON GABAIN hrsg., übers. und kommentiert*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 3. VdSUA. 34). [HT VII]

- 1996: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von ANNEMARIE VON GABAIN hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 5. VdSUA. 34). [HT VIII]
 - 1977-1998: *Uigurisches Wörterbuch.* Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. 1-6. Wiesbaden. [UW]
 - und SEMET ABLET (im Druck): *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IV. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von ANNEMARIE VON GABAIN hrsg., übers. und kommentiert.* Wiesbaden. (VdSUA. 34. 12). [HT IV]
- SEMET, ABLET 2005: *Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang-Biographie.* Wiesbaden (Xuanzangs Leben und Werk. 8. VdSUA. 34). [Semet 2005]
- 2013: *Geschichte des uigurischen Maitreya-Glaubens.* In: YUKIYO KAZAI, ABDURESHID YAKUP, DESMOND DURKIN-MEISTERERNST (edd.), *Die Erforschung des Tocharischen und die alttürkische Maitrisimit. Symposium anlässlich des 100. Jahrestages der Entzifferung des Tocharischen* (Berlin, 3.-4. April 2008), Turnhout, Brepols, S. 353-376.
- TEKIN, TALAT 1994: *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara.
- 2000: *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.
 - 2003: *Orhon Yazıtları - Kül Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk.* Ankara. [Tekin 2003]
- WILKENS, JENS 2001: *Die drei Körper des Buddha (trikāya). Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur) eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert.* Turnhout. Berliner Turfantexte XXI. [Wilkens 2003]
- 2007: *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kılğuluk Nom Bitig.* 2 Bände. Turnhout. Berliner Turfantexte XXV.
- ZIEME, PETER 1990: *Xuanzangs Biographie und das Xiyuji in uigurischer Überlieferung.* In: JENS PETER LAUT / KLAUS RÖHRBORN (edd.), *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in alttürkischer Überlieferung.* Wiesbaden. 75-107, Tafel V-XXI. (VdSUA. 27.) [Zieme 1990]
- 1993: *Xuanzang und Maitreya.* In: JENS PETER LAUT UND KLAUS RÖHRBORN (edd.): *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker. Materi alien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz, Rauischholzhausen, 13.-16. Juli 1990.* Wiesbaden. (VdSUA. 37.) 229-233. [Zieme 1993]

